

**TÜRKİYE TÜRKÇESİ DOĞU GRUBU AĞIZLARINDAKİ ALINTI
KELİMELERDE DİL BENZEŞMESİ**

Language Convergence in the Words Borrowed in the Dialects of the Eastern Group in Turkey
Turkish

Mesut KÜRÜM¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane, m23kurum@gmail.com, orcid.org/0000-0001-8305-7480.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

31.03.2023

Kabul/Accepted:

22.05.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1274903

Anahtar Kelimeler

Alıntı kelime, Doğu Grubu
ağızları, dil benzeşmesi,
Türkiye Türkçesi ağızları.

Keywords

Borrowed word, Eastern
Group dialects, language
convergence, Turkish dialects
of Turkey.

ÖZ

Türkiye Türkçesi ağızları, yapısında taşıdığı pek çok dil malzemesiyle Türkçenin henüz açıklığa kavuşturulamamış hususlarının tespitinde temel başvuru kaynaklarıdır. Bu nedenle Türkiye Türkçesi ağız araştırmaları, özellikle son zamanlarda Türkoloji çalışmalarının en fazla ilgi duyulan alanlarından biri olmuştur. Çalışmalarda Doğu, Batı ve Kuzeydoğu Grubu olmak üzere üç ana ağız grubuna ayrılan Türkiye Türkçesi ağızlarının bu üç ana ağız grubuna ayrılmasında fonetik, morfolojik ve söz varlığı gibi dil unsurlarındaki farklılıklar ölçü alınmış olup bunlardan biri de dil benzeşmesidir. Dil benzeşmesi, ilk yazılı belgelerimizden bugüne kadar Türk dilinin bütün dönemlerinde temel kaide olarak süregelmiştir. Bu durum sadece ölçünlü dilde değil, ağızlarda da kendisini kuvvetli bir şekilde hissettirmektedir. Öyle ki Türkçeye giren ve dil benzeşmesi kuralına aykırı olan alıntı kelimeler, ağızlarda çeşitli nedenlere bağlı olarak yapıcı değişikliğe uğrayıp uyuma girmiştir. Bu uyum, Doğu Grubu ağızlarında çeşitli sebeplere bağlı olarak zaman zaman bozalsa da alıntı kelimelerde genellikle sağlam bir görünüm sergilemektedir. Alıntı kelimelerdeki uyum ise çoğunlukla gerileyici ve ilerleyici benzeştirmeye ünlü incelmeye ve kalınlaşması şeklinde gerçekleşmektedir.

Çalışmada; Kars, Gümüşhane, Erzurum, Erzincan, Elâzığ, Tunceli, Iğdır, Diyarbakır, Bayburt ve Van Gölü Kuzey Havzası ağızları üzerine yapılmış olan akademik çalışmalardaki örnekler ve değerlendirmeler esas alınarak alıntı kelimelerin dil benzeşmesi yönünden Doğu Grubu ağızlarındaki görünümü değerlendirilecektir.

ABSTRACT

Turkish dialects of Turkey are one of the main reference sources in determining the issues of Turkish that have not yet been clarified with the many linguistic elements it carries in its structure. For this reason, dialect research in Turkey Turkish has become one of the most interesting fields of Turcology studies, especially in recent years. In the studies, the differences of linguistic elements such as phonetics, morphology and vocabulary are taken into account in the division of Turkish dialects of Turkey, which are divided into three main dialect groups as Eastern, Western and Northeastern Group, and one of them is language convergence. Language convergence has continued as a basic principle in all periods of the Turkish language from our first written documents until today. This situation makes itself felt strongly not only in standard language but also in the dialects. So much so that the borrowed words that enter Turkish and contradict the rule of language convergence have changed in structure and harmonized due to various reasons in the dialects. Although this harmonization sometimes collapses in the Eastern Group dialects due to various reasons, it generally displays a solid appearance in borrowed words. This harmony in the borrowed words is mostly in the form of vowel backness and frontness with regressive and progressive assimilation.

In this study, the appearance of these borrowed words in the Eastern Group dialects in terms of language convergence will be discussed based on the examples and evaluations in the academic studies on Kars, Gümüşhane, Erzurum, Erzincan, Elâzığ, Tunceli, Iğdır, Diyarbakır, Bayburt, and Van Lake North Basin Dialects.

Atf/Citation: Kürüm, M. (2023). Türkiye Türkçesi Doğu Grubu Ağızlarındaki Alıntı Kelimelerde Dil Benzeşmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 2, 599-608.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mesut KÜRÜM, m23kurum@gmail.com.

1. Giriş

Ses, şekil, söz dizimi ve vurgu varlığı gibi dilsel unsurları yapılarında taşıyan ağızlar, bir dilin tarihsel gelişim ve değişimini tespit etmede ve doğru yorumlamada önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte ağızlar, pek çok arkaik unsuru bünyesinde barındırması nedeniyle de dil araştırmalarında temel başvuru kaynaklarından biri hâline gelmiştir.

11. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'ya gelen ve yerleşen Oğuzların farklı ağız özellikleri, bu coğrafyada çeşitli ağızların oluşmasındaki nedenlerin başında gelir. Dolayısıyla her ağzın ve ağız bölgesinin birbirinden ayrı ses ve şekil özelliklerinden bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda ağız çalışmalarının temel hedeflerinden biri, farklılıkları ortaya koyarak dildeki değişme ve gelişmeleri takip edebilmektir. Özellikle son dönemlerde ağız araştırmalarının artması ve ağızlarla ilgili akademik çalışmaların yaygınlaşması, Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili pek çok tasnif çalışmasını da beraberinde getirmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili çalışmalar, 19. yüzyılın ortalarına kadar gitmektedir. Başlangıçta yabancı araştırmacılar tarafından çalışılan Türkiye Türkçesi ağızları, bilhassa 1940'tan sonra yerli araştırmacıların da üzerinde yoğunlaştığı alanlardan biri olmuştur. Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan ilk çalışma, Maksimov'a ait olup 1867 yılında yayımlanan *Opit izsledovanij tjurdkih dialektov v Hudavendigare i Karamanii* adlı eserdir. İlk tasnif çalışması ise 1896 yılında yapılmış olup İgnas Kunos'a aittir. Kunos'tan sonra Caferoğlu (1946 ve 1959), Banguoğlu, Hayashi ve Karahan (1996), Nemeth (1946), Hazai (1971), Korkmaz (GBAA, 92) ve Ercilasun (1985) gibi araştırmacılar da ağızlar ile ilgili genel ve bölgesel tasnifler yapmışlardır (Buran, 2011: 42). Bugün bu tasniflerden genel kabul göreni Leylâ Karahan'ın "Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması" adlı çalışmasındaki tasniftir. Çalışmada Türkiye Türkçesi ağızları fonetik, morfolojik ve söz dizimi özellikleri açısından Doğu, Batı ve Kuzeydoğu Grubu ağızları olmak üzere üç ana ağız grubuna ayrılmıştır (Karahan, 2014: 1-2). Bu ağız gruplarından çalışmamızın esasını oluşturan Doğu Grubu ağızları; ses, şekil ve söz varlığı açısından diğer iki ağız grubundan belirgin şekilde farklılıklar göstermektedir. Farklılardan biri, alıntı kelimelerin dil benzeşmesi bakımından bu ağız grubunda göstermiş olduğu değişimlerdir.

Tarihi seyir içerisinde hem ölçünlü dile hem de ağızlara başta Arapça ve Farsça olmak üzere çeşitli dillerden büyük oranda alıntı kelime girmiştir. Ölçünlü dilde pek değişikliğe uğramazken Türkiye Türkçesi ağızlarında çeşitli hadiseler sonucunda ses ve şekil değişikliğine uğramış hâlleriniyle kullanılan alıntı kelimelerin bazılarının Türkiye Türkçesi ağızlarının tamamında ses yapılarının değiştiği görülmektedir. Doğu Grubu ağızlarında özellikle Arapça ve Farsça alıntı kelimeler, oldukça yaygındır. Ölçünlü dilde asıl şekillerini koruyan bu alıntı kelimeler, Doğu Grubu ağızlarında ilerleyici, gerileyici ve ilerleyici-gerileyici benzeştirmeye genellikle uyuma girmektedirler.

2. İnceleme

2.1. Dil Benzeşmesi

Kaynaklarda "büyük ünlü uyumu", "kalınlık-incelik uyumu" ve "dil benzeşmesi" şeklinde farklı adlarla tanımlanan ses olayı¹, "yalın veya eklerle genişletilmiş bir kelimenin ilk hecesinde kalın veya ince, düz bir ünlü varsa, ondan sonraki hece ünlülerinin de kalın düz veya ince düz olmaları kuralı" şeklinde tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2007: 68).

Türkçenin diğer ses olaylarında olduğu gibi dil benzeşmesi bakımından da ilk devirlerden itibaren kendisine has bir sistematiği bulunmaktadır. Muharrem Ergin bu sistematiği, "Türkçede bir kelimedeki ünlülerin tamamı kalın ya da ince olabilir. Bir kelimedede hem kalın hem ince ünlü bulunamaz. Yani bir kökün, bir ekin, kök ve eklerden yapılmış bir kelimenin ünlüleri kalınlık ve incelik bakımından tamamıyla bir uygunluk içindedirler. Dolayısıyla Türkçedeki bütün kelimeler, bütün kökler ve bütün ekler, kalın ve ince olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Köklerle eklerin birleşmesinde önce gelen birliğin yani kökün ünlüleri, sonra gelen birliklerin yani eklerin ünlülerini tayin ederler. Uyum bakımından ekler, tabi olan; kökler, tabi olunan gramer birlikleridir. Bu nedenle Türkçede eklerin kalın ve ince olmak üzere çift şekilleri bulunmaktadır. Aynı ekin kalın bir köke kalın şekli, ince bir köke ince şekli eklenir." şeklinde değerlendirerek Türkçenin uyum dışı kalan istisnalarının ise sayıca fazla olmadığını ve bunların farklı sebeplerle sonradan ortaya çıktığını belirtir (Ergin, 2000: 70-71).

Dil benzeşmesinin bir damak veya ağız boşluğu uyumu olduğunu ifade eden Günay Karaağaç da Ergin ile aynı değerlendirmeyi yapmaktadır. Karaağaç, bu benzeşmenin Türkçe ve akrabası dillerde görülen en temel özelliklerden biri olduğunu vurgular. Ayrıca ünlülerin çıkış yerlerini ölçü alan bir uyum oluşundan bahsederek asıl biçim biriminin ağız boşluğunun ön veya ardında çıkarılan ünlülerden oluşunun bu biçim birime getirilen yapımlık ve çekimlik bağlı birimleri de kendisine benzettiğini ifade eder. Bununla birlikte Türkçenin bu

¹ Farklı ad ve tanımlamalar için bk. Ergin, 2000: 70'de "Kalınlık-İncelik Uyumu"; Banguoğlu, 2007: 79'da "Dil Benzeşmesi"; Gencan, 2007: 75'te "Büyük Ünlü Uyumu"; Karaağaç, 2018: 118'de "Kalınlık-İncelik (Ön-Arka) Uyumu".

özelliğinin yabancı dillerden alınmış sözleri bile büyük ölçüde etkileyecek kadar güçlü olduğunu belirtir (Karaağaç, 2012: 148-149).

Dil benzeşmesi, ilk yazılı belgelerimizden bugüne kadar Türkçenin en sağlam ve temel özelliklerinden biri olarak süregelmiştir. Başka bir ifadeyle Türkçenin en büyük fonetik özelliğini bu genel kaide oluşturmaktadır. Öyle ki Türkçeye giren ve dil benzeşmesi kuralına aykırı olan alıntı kelimeler, benimsedikleri ölçüde benzeşmeye uymuşlardır.

Mecdut Mansuroğlu alıntı kelimelerle ilgili diğer önemli hususu “Türkçeye tam olarak benimsenmediklerinden dolayı uzun ön damak ünlüsünden sonra arka damak ünsüzü bulunan yabancı sözlerde ünlü ile başlayan ekler arka damak, ünsüz ile başlayanlar ise ön damak sırasından olmak eğilimindedir. Ancak Arap harflerini, Arapça ve Farsça kuralları bilmeyerek yetişen genç kuşaklar bu ünlüleri kısaltarak ve arkalarındaki ünsüzleri incelterek söylemek yolu ile arka ve ön damak ses uyumunu burada da uyguladıklarından ilerinin Türkiye Türkçesinde bu istisna kuralı kalkacaktır.” şeklinde değerlendirip *tab kî, tasd kî, tetk kî, zevkî, tab ka, tasd kâ, tetk ka, zevke*; yeni kuşaklarda: *tabiki, tasdiki, tetkiki, zevki, tabike, tasdike, tetkike, zevke* vb. kelimelerle örneklendirmiştir (Mansuroğlu, 1959: 88).

Türkçenin uyum dışı kalan az sayıdaki istisnaları farklı sebeplerle sonradan ortaya çıkmıştır. Örneğin *anne, inanmak, hangi, hani, dahi* gibi Türkçe kelimelerde ve *-yor* ekinin ince ünlülü köklere; *-ki, -ken* eklerinin kalın ünlülü köklere eklenmeleri hâlinde (geliyor, buradaki, olurken vb.) uyuma aykırı durumlarla karşılaşılır. Ancak bu kelimelerde görülen uyumsuzluklar, Türkçede sonradan ortaya çıkmış istisnalardır. Bu tür örneklerdeki ekler de genellikle yenidir ve Türkçenin ses sistemine henüz tam adapte olamadıkları için uyum dışı kalırlar. Bunlardan *anne* kelimesi, *ana* kelimesinin bozulmuş şeklidir; *hangi, hani, dahi* kelimeleri tarihî metinlerde *kanğı, kanı, dahı < dakı < tağı* şeklinde kullanılmaktaydılar; *-yor* eki, *yorır* kelimesinin ekleşmesiyle ortaya çıkmıştır; *-ki* ekinin eskiden, bugün bazı Türkiye Türkçesi ağzlarında olduğu gibi, kalın yani *-kı* biçimi kullanılmaktaydı; *-ken* eki ise sonradan ek durumuna gelmiş olup *iken* kelimesi biçimindeydi (Ergin, 2000: 71).

Günay Karaağaç, dillerde görülen düzensiz ses değişmelerinin, dil kullanıcılarının ve dilcilerin önüne birtakım düzensizlikleri yığdığını belirterek Türkiye Türkçesinin Türkçe kökenli olmalarına karşın bu köklü ve uyum dışında kalmış bazı asıl ve bağlı biçim birimlerinin olduğunu ifade eder. Buna da *inan-* (<*inan-*), *şişman* (<*şişman*), *üçra* (<*uçra*); *-daş* (>*emektaş, dindaş*), *-leyin* (>*aşamleyin, sabahleyin*), *-mıtrak* (>*yeşilimtrak, mavimtrak*) vb. kelimeleri örnek gösterir (Karaağaç, 2012: 149).

2.2. Doğu Grubu Ağızları

11. yüzyıldan itibaren Anadolu’ya yerleşen Oğuz boylarının farklı ağız özellikleri, daha önce de ifade edildiği üzere, bu coğrafyadaki ağız çeşitliliğinin başlıca nedenlerindedir. Dolayısıyla Türkiye Türkçesi ağzları; ses, şekil, söz dizimi ve vurgu özelliklerindeki farklılıklar bakımından Doğu, Kuzeydoğu ve Batı Grubu olmak üzere üç ana ağız grubuna ayrılmıştır.

Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa ve Van ağzaları ile çevrelenen Doğu Grubu ağzaları, kuzeydoğuda Artvin merkez, Şavşat, Ardanuç ile Yusufeli ilçelerini içine alır ve sınır çizgisi, Rize ile Trabzon’un güneyinden geçer. Rize-Erzurum arasındaki idari sınır, aynı zamanda bu ağız bölgesinin kuzey sınırını oluşturmaktadır. Gümüşhane’yi kuşatan sınır çizgisi ise bu ile bağlı Torul ilçesinin kuzeyinden güneye doğru uzanmaktadır. Doğu Grubu ağzalarının diğer sınır çizgisi; Erzincan, Tunceli ve Elazığ’ın batısından Malatya ve Adıyaman’ın ise doğusundan geçerek Urfa’nın Birecik ve Halfeti ilçelerini dışarıda bırakıp Suriye’ye kadar ulaşır (Karahan, 2014: 54).

Türkiye Türkçesi ağzaları, alıntı kelimelerdeki dil benzeşmesi ile ilgili olarak genellikle ölçünlü dilden farklı bir görünüm sergilemektedir. Fakat bu ağzaların benzeşme yönüyle ilgili eğilimleri ise birbirinden farklıdır. Alıntı kelimelerde ünlü incelmesinin yaygın olduğu Doğu ve Kuzeydoğu Grubu ağzalarında bu değişme, genellikle gerileyici benzeşme yolu ile meydana gelmektedir. Diğer Türkiye Türkçesi ağzalarında ek ünlüsüne kadar uzanan ve ilerleyici benzeşme ile ortaya çıkan ünlü kalınlaşması, bu ağzaları diğerlerinden ayırmaktadır (Karahan, 2014: 3).

Doğu Grubu ağzalarının pek çoğunda gerek imladan gerekse birtakım ses olaylarından kaynaklı ünlü uyumsuzlukları görülmekte ve bu uyumsuzlukların bir kısmı bölge ağzaları için karakteristik özellik taşımaktadır. Fatih Özek, *Doğu Grubu Ağzalarında Ünlü Uyumlarının Bozulması* başlıklı çalışmasında bölge ağzalarında görülen bu uyumsuzlukların Osmanlı Türkçesi imlasının bölge ağzlarındaki doğrudan etkisine ve bazı fonetik sebeplere bağlayarak daha çok ana dili Türkçe olmayan veya Türkçeden başka ikinci bir dil konuşan bölge ağzalarında görüldüğünü ifade etmektedir (Özek, 2009: 135-146). Doğu Grubu ağzalarında özellikle Türkçe kelimelerde görülen bu uyumsuzluk, alıntı kelimelerde genellikle farklı bir görünüm sergilemektedir.

Doğu Grubu ağızlarına Arapça ve Farsçadan girmiş olan alıntı kelimeler, büyük bir orana sahiptir. Öyle ki ölçünlü dilde bile kullanılmayan pek çok alıntı kelimeyi bu ağızlarda görmek mümkündür. Diğer ağız gruplarında olduğu gibi bu ağız grubundaki alıntı kelimeler de Türkçenin çok sağlam ve umumi kaidelerinden biri olarak nitelendirilen dil benzeşmesi kuralından kendini kurtaramamıştır. Bu ağız grubundaki alıntı kelimelerde görülen dil benzeşmesi çoğunlukla incelmeye yönünde gerçekleşmiştir. Doğu Grubu ağızlarının bulunduğu sahada Azerbaycan Türkçesinin ses ve şekil özellikleri önemli ölçüde etkisini göstermektedir. Dolayısıyla bahsi geçen durum bu ağız grubundaki alıntı kelimelerde görülen incelmeye nedenlerinden biri olarak görülebilir. Muharrem Ergin'in bu konu ile ilgili izahı şu şekildedir: "Bu, Azeri Türkçesinin belirli bir hususiyetini göstermekte ve aynı zamanda Azeri sahası ile Osmanlı sahası arasındaki belli başlı fonetik farklardan birinin işaretini teşkil etmektedir. Gerçekten Azeri ve Osmanlı Türkçeleri arasında görülen bir fonetik ayrılık, yabancı asıllı kelimelerin telaffuzu ile ilgilidir. Osmanlı sahasında kalın olarak söylenen kısa vokallı yabancı kelimeler Azeri Türkçesinde ince şekilde söylenir. Bunun sebebi ve mahiyeti şudur: Arapçada ve esas itibarıyla Farsçada üç vokal vardır. Bu vokaller a, u, i'dir. Her iki dilde de bunların hem uzunları hem kısaları mevcuttur. Arapça ve Farsça kelimeler Türkçeye geçerken işte bu vokallerin uzunları aynen a, u, i olarak kendilerini muhafaza etmiş, kısaları ise umumiyetle değişmiştir. Bu değişimde kısa a e olmuş, kısa u ü olmuş, kısa i ise bazan ı olmuştur: machûl-meçhûl, farah-ferah, tarcih-tercih, renk-renk, dard-derd, mard-merd, şukr-şükür, hurr-hürr, hukm-hükm, gul-gül, puser-püser, gufta-güfte, rizâ-rızâ, sidk-sıdk misallerinde olduğu gibi. Osmanlıcada, Osmanlı sahasında, Türkiye Türkçesinde kaide budur. İşte Azeri Türkçesi kalın konsonantların sebep olduğu bu istisnaları kabul etmemekte, kısa vokallerin inceltmesi kaidelerini bütün kelimeler için umumileştirerek tam tatbik etmektedir. Bu yüzden Osmanlı sahasında kalın telaffuz edilen kısa vokallı yabancı kelimeler Azeri Türkçesinde ince şekilleri ile söylenmektedir: aşk-eşk, Hasan-Hesen, Ali-Eli, sabır-sebir, tahammül-tehemmül, muhkem-möhhkem, zulüm-zülüm, mahkeme-mehkeme misallerinde olduğu gibi. Azeri Türkçesinde yabancı asıllı kelimelerin kısa vokalleri, ancak kelimedeki ayrıca bir uzun vokal varsa ve kelime artık iyice Türkçeleşmişse kalın olabilir: zaman, bahar, rahat, marak, harap, kurban, gulam misallerinde olduğu gibi. Bugün bu tabii Türkiye Türkçesinde de böyledir" (Ergin, 1981: 89-90).

Efrasiyap Gemalmaz, bu ağız gruplarında bazı fonetik olaylar sonucunda meydana gelen incelmeye farklı bir nedenini de bölge halkının özellikle de orta ve daha yukarı yaşlarda olanlarının benimsemiş oldukları harekeli eski yazıya bağlayarak bu yazının en önemli özelliğinin ünlülerin büyük bir çoğunluğunun *hareke* işaretleriyle gösterildiğinin ve ayrıca harflerle belirtilmediğinin altını çizer. Dolayısıyla bu yazıyı okuyan bölge halkının aslında uzun ünlüleri işaret eden "elif, vav, ye" harflerini kalın ünlüler, hareke işaretlerini ise ince ünlüler olarak değerlendirdiğini ve bunun sonucunda Türkiye Türkçesi aydın konuşmasında az-çok Arapçadaki durumlarına uygun olarak yerine göre kalın okunan bu işaretlerin bölge ağızlarında genel olarak tek bir şekilde ve ince okunduğunu belirtir. Gemalmaz, bunun sonucu olarak da Arapçadan alınan kelimelerin Türkiye Türkçesi aydın konuşmasında kalın boğumlanan ünlülerinin bölge ağızlarındaki pek çok örnekte incelendiğini ve bu durumun yaygınlaşarak Arapça dışındaki başka dillerden alınan kelimelerin de kalın ünlülerini inceltmelerinde etken olduğunu ifade etmiştir (Gemalmaz, 1978: 97).

Doğu Grubu ağızlarındaki alıntı kelimelerde *gerileyici*, *ilerleyici* ve *ilerleyici-gerileyici* benzeştirme yolları ile meydana gelen incelmeye ve kalınlaşma yönlerindeki dil benzeşmesinin genel görünümü şu şekildedir:

2.2.1. Gerileyici Benzeştirme Yoluyla

Doğu Grubu ağızlarındaki alıntı kelimelerde bulunan kalın ünlülerin birçoğu genellikle gerileyici benzeştirme yoluyla ince ünlüye döner. Bunun dışında diş, diş eti ve ön damak ünsüzleri de bu ağızlardaki ünlü incelmeye temel sebeplerinden biri olarak görülmektedir (Karahana, 2014: 3). Gerileyici benzeştirme yoluyla meydana gelen dil benzeşmesinin incelmeye ve kalınlaşma yönündeki örnekleri şunlardır:

2.2.1.1. Kars İli Ağızları

Ahmet Bican Ercilasun, Kars ili ağızlarına Arapça ve Farsçadan girmiş olan alıntı kelimelerin büyük bir yekün tuttuğunu, hatta bunlardan bazılarının ölçünlü dile girmemiş olan kelimeler olup Azerbaycan edebî dilinde kullanıldığını ifade ederek bölgede, Hanak Türkmenlerinin ağız dışında, gerileyici benzeştirme yolu ile meydana gelen uyumun ilerleyici benzeştirmeye göre daha yaygın olduğunu belirtir. Ercilasun, ayrıca bu uyumun genellikle incelmeye yönünde ve bilhassa ilk hecede *a > e* değişmesi şeklinde görüldüğünü ifade eder: *ecele* < Ar. 'acele, *gehveci* < Ar. *kahve*, *meni* < (Ar. ma'nâ > Far. ma'ni), *cehil* < Ar. câhil, *eleküm* < Ar. 'aleyküm, *mehle* < Ar. mahalle, *hesret* < Ar. hasret, *kerib* < Ar. gar b.

Gerileyici benzeştirme yolu ile meydana gelen incelmeye yönündeki dil benzeşmesi örnekleri *a > e* değişmesi dışında bu bölgede çok yaygın değildir:

söhbət < Ar. şühbet, *mühkem* < Ar. muhkem.

Bölge ağızlarında gerileyici benzeştirme yoluyla meydana gelen dil benzeşmesinin kalınlaşma yönünde olanları, diğerlerine göre daha azdır:

bayaz < Ar. beyāz, *salam* < Ar. selām, *casur* < Ar. cesūr, *tamaşa* < Far. temāšā (Ercilasun, 2020: 66-67).

2.2.1.2. Erzurum İli Ağızları

Doğu Grubu ağızlarının karakteristik özelliklerini belirgin şekilde yansıtan ağızlardan biri de Erzurum ili ağızlarıdır. Bu ağızların alıntı kelimelerle ilgili dikkat çeken özelliklerinden biri, Arapça ve diğer dillerden alınan kelimelerin uzun ünlülerinin normal süreli ünlüler hâline getirilmesidir. Dolayısıyla bu durum, alıntı kelimelerde bulunan ünlü uzunluklarının kısalmasına ve Türkiye Türkçesi yazı dilinde kalın sıradan boğumlanan ünlülerin de ince sıradan boğumlanmasına neden olmuştur. Bölge ağızlarında çok sayıda Arapça asıllı kelimeyi kapsayan bu husus, diğer dillerden alınan kelimeleri de kendi alanı içerisine almıştır. Böylece ilk heceleri dışında ince ünlü bulunduran kelimelerin ilk hece ünlüleri de gerileyici benzeştirmeye incelenmiştir: *ecep* < Ar. ‘aceb, *ğeflet* < Ar. ğaflet, *ğeder* < Ar. kâder, *söhbət* < Ar. şuhbet, *möcize* < Ar. mu‘cize, *eciz* < Ar. ‘aciz, *elem* < Ar. ‘âlim, *beriz* < Ar. bâriz, *ğefil* < Ar. ğâfil, *hefiye* < Ar. hafıyye, *helen* < Ar. hâlen, *zeten* < Ar. zâten, *edrese* < Fr. adresse, *eferim* < Far. âfer n, *ehesde* < Far. âheste, *çere* < Far. çäre, *şofer* < Fr. chauffeur, *tehsi* < Fr. taxi (Gemalmaz, 1978: 130-131).

Bu ağızlarda kalınlaşma, yapısında /l/, /r/ ünsüzleri ve kalın ünlülerden /a/ ünlüsünü bulunduran bazı kelimelerin diğer ünlüleri ile sonu /a/ ünlüsüyle biten fakat diğer ünlüleri ince sıradan olan alıntı kelimelerin ince ünlülerinin gerileyici benzeştirme ile kalınlaşması şeklinde gerçekleşmiştir:

almas < Ar. el-mās, *talaş* < Far. telāş, *asbap* < Ar. esbāb, *ayvan* < Far. eyvān, *sınama* < Fr. cinéma, *zarzavat* < (Far. sebze “yeşillik” ve Ar. çoğul eki -āt ile sebzevāt). (Gemalmaz, 1978: 132).

2.2.1.3. Erzincan İli Ağızları

Erzincan ili ağızlarında gerileyici benzeştirme yolu ile meydana gelen incelleme yönündeki dil benzeşmesi, genellikle a-e > e-e, a-i > e-i, a-e-e > e-e-e ve a-i-a-e > e-e-e değişimleri yoluyla meydana gelmiştir:

tene < Far. dâne, *Helep* < Halep, *heber* < Ar. haber, *devet* < Ar. da‘vet, *hereket* < Ar. hareket, *hesret* < Ar. hasret, *heydi* < haydi, *Hemid* < Ar. ham d, *vesiyet* < Ar. vaşıyyet, *Eziz* < Ar. ‘az z, *teziye* < Ar. ta‘ziye, *şegird* < (Far. şägird > şäkird), *eccele* < Ar. ‘acele.

Bölge ağızlarında tespit edilen kalınlaşma yönündeki örnekler ise şunlardır:

nışan < Far. nişān, *asas* < Ar. esās, *sahba* < (Far. sih > seh “üç” ve pā “ayak” ile se-pā / seh-pā), *manfāt* < Ar. menfa‘at, *mamur* < Ar. me‘mür (Sağır, 1995: 35-36).

2.2.1.4. Elâzığ İli Ağızları

Bu ağızlardaki alıntı kelimelerde gerileyici ünlü benzeştirmesi yolu ile meydana gelen incelleme ve kalınlaşma yönündeki dil benzeşmesi örneklerinden bazıları şunlardır:

devet < Ar. da‘vet, *edet* < Ar. ‘aded, *tene* < Ar. ta‘ne, *zetene* < Ar. zâten, *merifetin* < Ar. ma‘rifet, *esger* < (Ar. ‘asker < Far. leşker), *ehmed* < Ar. aḥmed, *dafa* < Ar. def‘a (Buran ve Oğraş, 2003:42).

2.2.1.5. Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları

Bölge ağızlarında, diğer Doğu Grubu ağızlarında olduğu gibi, Arapça ve Farsçadan alınan kelime sayısı oldukça fazladır. Bu kelimelerin çoğu, Van Gölü havzası ağızlarında (Ahlal, Adilcevaz, Erciş) dil benzeşmesi kuralına uymuş olmakla birlikte *hâyacan* < Ar. heyecān, *câmal* < Ar. cemāl vb. örneklerde bu uyumun yarım kaldığı görülmektedir. Bölge ağızlarında, diğer ağız grubunun birçoğunda olduğu gibi, gerileyici benzeştirme yoluyla meydana gelen uyum, ilerleyici benzeştirmeye göre daha fazla olup genellikle ilk hecede a > e değişimi şeklinde görülmektedir:

sürete < Ar. şüret, *keḥvesinde* < Ar. kahve, *ecizem* < Ar. ‘aciz, *möhlet* < Ar. muhlet, *ebdesine* < Far. âb-dest, *hesiri* < Ar. hâsir, *tehsil* < Ar. taḥş l, *sehip* < Ar. şâhib, *hesde* < Far. haste, *terif* < Ar. ta‘rif, *hetirimmen* < Ar. ḥâtir, *tehlil* < Ar. taḥl l, *kêşge* < Far. kâşk , *gezel* < Ar. ğazel, *meğrib* < Ar. mağrib, *nabal* < Ar. vebāl, *haman* < Far. hemān, *tamaşa* < Far. temāšā (Gönen, 2003: 15).

2.2.1.6. Diyarbakır İli Ağızları

Diyarbakır ili ağızlarındaki Arapça ve Farsça asıllı kelimelerde gerileyici ünlü benzeştirmesi yolu ile meydana gelen incelleme ve kalınlaşma yönündeki dil benzeşmesi örnekleri şunlardır:

ebdes < Far. āb-dest, *tene* < Far. dāne, *áyvan* < Far. eyvān, *babal* < Ar. vebāl, *falan* < Ar. filān (Erten, 2011: 20).

2.2.1.7. Tunceli İli Ağzları

Bu ağızlardaki alıntı kelimelerde incelleme temayülü daha yaygındır:

geder < Ar. qader, *henceri* < Ar. hancer, *tekip* < Ar. ta'q b, *hekeret* < Ar. haqāret, *tezeleni* < Far. tāze (Güngör, 2017: 20).

2.2.1.8. Iğdır İli Ağzları

Iğdır ili ağızlarında gerileyici benzeştirme sonucunda meydana gelen ünlü uyumunun ilerleyici benzeştirmeden daha yaygın olduğu görülmektedir. Benzeştirme, genellikle ünlü incelmeleri biçiminde ve ağırlıklı olarak *a > e* yönündedir:

esKerin < (Ar. 'asker < Far. leşker), *edeT* < Ar. 'aded, *teze* < Far. tāze, *dafa* < Ar. def'a (Koç, 2021: 41-42).

2.2.1.9. Bayburt İli Ağzları

Bayburt ve yöresi ağızlarında gerileyici ünlü benzeştirmesi ile meydana gelen alıntı sözcüklerdeki dil benzeşmesi hem incelleme hem de kalınlaşma yönünde olup genellikle ilk hecede gerçekleşmektedir:

meniler < (Ar. ma'nā > Far. ma'n), *tene* < Far. dāne, *söhbeT* < Ar. şuhbet, *ecele* < Ar. 'acele, *zehmeTtsiz* < Ar. zahmet, *bayazına* < Ar. beyāz, *nışan* < Far. nişān, *telebeyi* < Ar. talebe (Kürüm, 2021: 50-51).

2.2.1.10. Gümüşhane İli Ağzları

Bu ağızlardaki alıntı kelimelerde gerileyici yöndeki dil benzeşmesi, ilk hecedeki düz-geniş ve seyrek olarak da düz-dar ünlülerin, komşu hecelerdeki ünlüler ile inceltici ünsüzlerin etkisi altında değişime uğramalarıyla gerçekleşmektedir:

hesed < Ar. hased, *Ehmed* < (Ar. hāmd "övmek"ten aḥmed), *heber* < Ar. haber, *lira* < (İtal. lira "gümüş para birimi" < Fr. livre < Lat. libra), *şöbe* < Ar. şu'be (Acar, 1982: 42-43).

2.2.2. İlerleyici Benzeştirme Yoluyla

Doğu Grubu ağızlarındaki alıntı kelimelerde ilerleyici benzeştirme yoluyla meydana gelen dil benzeşmesi örnekleri, gerileyici benzeştirmeye oranla daha azdır. Bu olayın ağızlardaki görünümü şu şekildedir:

2.2.2.1. Kars İli Ağzları

İlerleyici benzeştirme yolu ile meydana gelen dil benzeşmesinin incelleme ve kalınlaşma yönlerindeki örnekleri şunlardır:

cahal < Ar. cāhil, *ğuluba* < (Far. kulbe < Yun. kalybe), *satan* < Ar. zāten, *ataş* < Far. āteş, *sağabı* < Ar. şāhib, *mayana* < Ar. mu'āyene, *ğaya* < Ar. gāye, *eses* < Ar. esās, *hülēsē* < Ar. hülāsa, *tederijne* < (Ar. derk > idrāk "elde etmek, anlamak, yetişmek"ten tedāruk), *selam* < Ar. selām, *mezer* < Ar. mezār, *mekdip* < (Ar. ketb "yazmak"tan mektüb), *cellet* < Ar. cellād (Ercilasun, 2020: 67).

2.2.2.2. Erzurum İli Ağzları

Gemalmaz'ın bu ağızlarda ilerleyici benzeştirme sonucu meydana gelen kalınlaşmayla ilgili bazı tespitleri bulunmaktadır:

"Sondan bir önceki heceye kadar kalın ünlü ile giden kelimelerin bu sondan bir önceki hecesinin ünlüsü (a) ise, kelimenin son hecesinde (i) ünlüsü ile karşılıyorsa, bu (i) ünlüsünü izleyen ünsüz, kendilerinden önce gelen ünlüleri kalınlaştırma etkisi güden (h, n, p) ünsüzlerinden biriye, bu karşılaşmanın bir düşme ile değil de, bir (y) ünsüzü türemesiyle giderilmesi durumunda söz konusu (i) ünlüsü ilerleyici benzeştirmeye uğrayarak kalınlaşır."

acayıp / eceyip / ecaayıp < (Ar. 'aceb "şaşmak"tan acibe "insanı şaşkırtan şey" in çoğul şekli 'acā'ib), *fayıh* < Ar. fā'ih, *hayın* < Ar. hā'in, *mozayıh* < (Fr. mosaïque < İtal. < Lat).

Gemalmaz'a göre bölge ağızlarında ince (l) ve (r) ünsüzlerinin sevilmeşi, bu ünsüzlerin inceltici etkisini ortadan kaldırmış ve bu nedenle kalın ünlülü heceleri izleyen hecelerde bulduklarında bunların ünlülerinin ilerleyici benzeştirme ile kalınlaşmalarını engellemektedirler:

alav < *yalav* < Eski Türk. *yal-mak* “alevlenmek”. Kelime, Eski Türkiye Türkçesine ait metinlerde ve bugünkü ağızların birçoğunda *alav* şeklinde geçmektedir, yazı dilinde l’nin etkisiyle a > e olmuştur; eski metinlerde Arapça zannedilerek *ayın* ile ‘*alev*’ şeklinde de yazılmıştır.

cahal < Ar. *cāhil*, *gusul* < Ar. *gusl*, *gala* < Ar. *ğal’a*, *zalım* < Ar. *zālim*, *carcor* < Fr. *chargeur*, *turağdor* < Fr. *tracteur* (Gemalmaz, 1978: 128-129).

Arapçadan alınan kelimelerin ilk hecelerinin ünlüleri hareke ile gösterilen normal süreli ünlülerden biri ise bu ünlüler bölge ağızlarında genellikle e, i, ü, ö olarak okunur. Bu kelimelerin Türkiye Türkçesi aydın konuşmasında kalın sıradan boğumlanan diğer ünlüleri bölge ağızlarında ilerleyici benzeşmeye uğramaktadır: *defe* < Ar. *def’a*, *ezen* < Ar. *ezān*, *fene* < Ar. *fenā*, *levhe* < Ar. *levha*, *merem* < Ar. *merām*, *refeh* < Ar. *refāh*, *şefehet* < Ar. *şefā’at*, *bizzet* < Ar. *bi’z-zāt*, *misel* < Ar. *misāl*, *meşegget* < Ar. *meşakkat*, *mezed* < Ar. *mezād* (Gemalmaz, 1978: 126-127).

2.2.2.3. Erzincan İli Ağızları

Bu ağız grubundaki alıntı kelimelerde, diğer ağız gruplarının aksine, ilerleyici benzeştirmeye meydana gelen dil benzeşmesi örnekleri oldukça yaygındır. Öyle ki ünlü aykırılışmalarının yaygın şekilde görüldüğü Kem. İlç. ağız grubundaki alıntı kelimelerde bile bu uyumun örnekleri geniş yer tutmaktadır:

manavra < Fr. *manoeuvre*, *zahra* < Ar. *zāh re*, *mayana* < Ar. *mu’āyene*, *davat* < Ar. *da’vet*, *habar* < Ar. *haber*, *camu* < Ar. *cāmi’*, *ğudrat* < Ar. *ğudret*, *mesele* < Ar. *meselā*, *fenē* < Ar. *fenā*, *tekrer* < Ar. *tekrār*, *eşye* < Ar. *eşyā*, *tehne* < Far. *tenhā*, *seyyer* < Ar. *seyyār*, *mekdüp* < Ar. *mektüb*, *meşür* < Ar. *meşhūr*, *bire* < İtal. *birra* (Sağır, 1995: 34-35).

2.2.2.4. Elâzığ İli Ağızları

Dil benzeşmesi kuralı bakımından Türkçeye aykırı olan Arapça ve Farsça alıntı kelimeler, daha önce belirtildiği gibi, Elâzığ ili ağızlarında da genellikle uyuma girmiştir. İlerleyici ünlü benzeştirmesi yoluyla meydana gelen bu uyumun örneklerinden bazıları şunlardır:

habar < Ar. *haber*, *halap*, *zatan* < Ar. *zāten*, *çara* < Far. *çāre*, *fiyet* < (fi “paha, değer”den Ar. çoğul eki -āt ile fi’āt), *mereh* < Ar. *merākk*, *mezer* < Ar. *mezār*, *erzurüm* < Erzurum (Buran ve Oğraş, 2003: 42).

2.2.2.5. Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları

Bu ağızlardaki alıntı kelimelerde ilerleyici benzeştirme nedeniyle görülen dil benzeşmesi kuralı örnekleri çoğunlukla kalınlaşma yönündedir :

mahna < Far. *bahāne*, *surfa* < Ar. *sufre*, *camu* < Ar. *cāmi’*, *bahça* < Far. *bāğçe*, *zahar* < Ar. *zāhir*, *kafir* < Ar. *kāfir*, *dahar* < Ar. *tāhir*, *kuvat* < Ar. *kuvvat*, *ağır* < Ar. *ağ r*, *afat* < Ar. *āfet*, *cemehet* < Ar. *cemā’at*, *diğkete* < Ar. *diğkat*, *tendir* < Ar. *tennūr*, *hizmeker* < (Ar. *hidmet* > *hizmet* ve Far. -kār ekiyle *hizmet-kār*), *eşye* < Ar. *eşyā* (Gönen, 2003: 16).

2.2.2.6. Diyarbakır İli Ağızları

Diyarbakır ili ağızlarında Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde özellikle ilerleyici benzeştirme nedeniyle meydana gelen dil benzeşmesi örnekleri az sayıdadır:

ataş < (Far. *āteş* < Süry.), *camhana* < Far. *camhane*, *dabança* < (Far. *tağançe* – *tağançe*), *fağır* < (Ar. *fağır* “muhtaç olmak”tan *fağ r*), *hastahana* < (Far. *hasta* ve *hāne* “ev, yer” ile *hasta-hāne*), *kāfir* < Ar. *kāfir*, *umra* < Ar. ‘*umre*, *eşye* < Ar. *eşyā*, *şevteli* < Far. *şeftālū* (Erten, 2011: 20).

2.2.2.7. Tunceli İli Ağızları

Bu ağızlardaki alıntı kelimelerde ilerleyici benzeştirme nedeniyle meydana gelen dil benzeşmesi kuralı örnekleri, gerileyici benzeştirmeye göre sınırlı sayıda olup çoğunlukla incelleme yönünde gerçekleşmektedir: *mezer* < Ar. *mezār* (Güngör, 2017: 20).

2.2.2.8. Iğdır İli Ağızları

Alıntı kelimelerin ilerleyici benzeştirme yoluyla uyuma girmesi, daha önce de belirtildiği üzere, bu ağızların ünlü uyumlarıyla ilgili karakteristik özelliklerinden biridir:

fağır < Ar. *fağ r*, *zalım* < Ar. *zālim*, *fiyet* < (f “paha, değer”den Ar. çoğul eki -āt ile f’āt), *defe* < Ar. *def’a*, *ezen* < Ar. *ezān* (Koç, 2021: 41).

2.2.2.9. Bayburt İli Ağızları

Bölge ağızlarındaki alıntı kelimelerde ilerleyici ünlü benzeşirmesi nedeniyle meydana gelen dil benzeşmesi kuralının görünümü şu şekildedir:

zatan < Ar. *zāten*, *cahal* < (Ar. *cehl* – *cehâlet* “bilgisiz olmak, bilmemek”ten *câhil*), *hasdanasını* < (Far. *hâsta* ve *hâne* “ev, yer” ile *hâsta-hâne*), *sahaP* < (Ar. *şâhib* “mâlik olan” veya *şoĥbet* “birlikte bulunup arkadaş ve dost olmak”tan *şâhib*), *amıdan* < (Ar. *ân* “zaman” ve nispet eki - ile *ân*), *hacatlar* < Ar. *hâcet*, *mezerleri* < Ar. *mezâr*, *nüfus* < Ar. *nüfûs* (Kürüm, 2021: 50).

2.2.2.10. Gümüşhane İli Ağızları

Dil benzeşmesi, bölge ağızlarındaki örneklerde genellikle kalınlaşma yönünde *ai* > *aa* ve *ai* > *at* şeklinde gerçekleşmiştir:

sahab < Ar. *şâhib*, *vaĥıt* < Ar. *vaĥt* (Acar, 1982: 42).

2.2.3. İlerleyici-Gerileyici Benzeştirme Yoluyla

Bir kelimenin orta hecesinde bulunan ünlünün iki yanında bulunan ünlüleri kendi niteliğine göre etkilemesi ya da o ünlülerin etkisi altına girmesi olayıdır. Diğer benzeştirme örneklerinde olduğu gibi ilerleyici-gerileyici benzeştirme hadisesi de hem incelleme hem de kalınlaşma yönünde gerçekleşebilmektedir. Doğu Grubu ağızlarındaki alıntı kelimelerde bu yolla oluşmuş dil benzeşmesinin görünümü şu şekildedir:

2.2.3.1. Kars İli Ağızları

Bu ağızlardaki alıntı kelimelerde ilerleyici-gerileyici benzeştirme yoluyla meydana gelen dil benzeşmesi, genellikle orta hecede bulunan ünlünün iki tarafındaki benzer ünlülerin etkisi altına girmesi sonucunda gerçekleşmektedir:

hikeye < Ar. *hikāye*, *beraber* < Far. *ber-ā-ber*, *ceneze* < Ar. *cenāze* – *cināze*, *feleket* < Ar. *felâket*, *sermiye* < (Far. *ser* “baş” ve *māye* “para, mal” ile *ser-māye*), *tedevi* < (Ar. *devā* “ilâç”tan *tedāvi*), *keremet* < Ar. *kerāmet*. Sınırlı sayıdaki alıntı kelime ise ortadaki ünlü, iki tarafındaki ince ünlüleri etkisi altına alarak kalınlaştırmıştır:

barabar < Far. *ber-ā-ber*, *salamat* < Ar. *selāmet* (Ercilasun, 2020: 68).

2.2.3.2. Erzurum İli Ağızları

Gemalmaz, “Orta Ünlüyü Benzeştirme” başlığı altında ele aldığı hadiseyi, en az üç heceli bir alıntı kelimenin ilk ve son hecelerinin ünlülerinin ince sıradan sayılan hareke işaretleriyle gösterilen ünlülerden biri olması durumunda ortadaki hecenin ünlüsü kalın okunabilen bir harfle belirtilmiş olsa bile ilerleyici ve gerileyici benzeştirmelerin etkisi altında ince olur, şeklinde açıklamaktadır:

ceseret < Ar. *cesāret*, *isebet* < (Ar. *şavb* “ok hedefi vurmak”tan *işābet*), *fereset* < Ar. *firāset*, *merhemet* < Ar. *merĥamet*, *nezeret* < Ar. *nezāret*, *piyede* < Far. *piyāde*, *selemet* < Ar. *selāmet*, *seccede* < Ar. *seccāde*, *siyaset* < Ar. *siyāset*, *ticeret* < Ar. *ticāret*.

Bölge ağızlarındaki bir örnekte ise orta hecedeki ince ünlü, yan hecelerdeki ünlülerin etkisiyle kalınlaşmıştır: *macara* < Ar. *mā-cerā* (Gemalmaz, 1978: 132-133).

2.2.3.3. Erzincan İli Ağızları

Alıntı kelimelerde ilerleyici-gerileyici benzeştirme yoluyla meydana gelen dil benzeşmesi örnekleri şunlardır: *emeliyet* < Ar. ‘*ameliyyāt*, *merdene* < Far. *merdāne*, *vasayıt* < Ar. *vesā’it*, *idere* < Ar. *idāre*, *dinemid* < (Fr. *dynamite* < Yun.), *misefir* < (Ar. *misāfir* < *musāfir*) (Sağır, 1995: 36-37).

2.2.3.4. Elâzığ İli Ağızları

Keban ve Baskil yöresi ağızlarının büyük bir bölümünde kalınlaşmaya doğru, Ağın yöresinde ise incelmeye doğru giden bir benzeştirme söz konusudur. Bu ağızlardaki alıntı kelimelerde ilerleyici-gerileyici benzeştirme yoluyla meydana gelen örnekler şunlardır:

amanatımı < Ar. *emānet*, *nesiyeti* < Ar. *naş hat*, *capĥanā* < (Moğ. *cebe* “zırh, silâh” ve Far. *hâne* “yer, ev” ile *cebe-hâne*) (Buran, 1997: 32).

2.2.3.5. Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları

Ses olayının bu ağızlardaki örnekleri, ilerleyici ya da gerileyici benzeştirmeye oranla daha azdır: *emeled* < Ar. ‘ameliyyât, *dilever* (Far. dil “gönül” ve âver “getiren, taşıyan” ile dil-âver), *vileyet* < Ar. vilâyet, *dekke* < Ar. daқиka, *pêhemberin* < Far. peygâm-ber, *masafa* < Ar. mesâfe, *keremetder* < Ar. kerâmet, *hengeme* < Far. hengâme (Gönen, 2003: 16).

2.2.3.6. Diyarbakır İli Ağızları

Ses olayının bu ağızlardaki örnekleri sınırlı sayıda olup çoğunlukla kalınlaşma yönünde gerçekleşmiştir: *‘amarat* < Ar. ‘imâret, *barabar* < Far. ber-â-ber (Erten, 2011: 20).

2.2.3.7. Iğdır İli Ağızları

Alıntı kelimelerde ilerleyici-gerileyici benzeştirme nedeniyle meydana gelen dil benzeşmesi, Iğdır ili ağızlarının genelinde hem incelleme hem de kalınlaşma yönünde sıkça karşılaşılan bir hadisedir: *salamaT* < Ar. selâmet, *hikeye* < Ar. hikâye, *bereber* < Far. ber-â-ber (Koç, 2021: 42).

2.2.3.8. Bayburt İli Ağızları

Bölge ağızlarındaki örnekleri çoğunlukla incelleme yönündedir:

emeliyet < Ar. ‘ameliyyât, *ceneze* < (Ar. cenâze – cinâze), *selemet* < Ar. selâmet, *barabar* < Far. ber-â-ber (Kürüm, 2021: 51).

2.2.3.9. Gümüşhane İli Ağızları

Değişimin incelleme ve kalınlaşma yönlerindeki örnekleri şunlardır:

barabar < Far. ber-â-ber, *misefir* < misafir < (Ar. sefer > musâferet “bir yerden bir yere gitmek, yolculuk etmek”ten musâfir “yolcu), *dinemit* < dinamit < (Fr. dynamite < Yun.) (Acar, 1982: 42).

3. Sonuç

Türkçe, tarihî süreç içerisinde birçok dil ile etkileşime girmiş ve ilk yazılı belgelerimizden itibaren devam eden bu etkileşim, Türkçenin söz varlığında farklı dillerden pek çok kelimenin yer alması sonucunu doğurmuştur. Bugün hem Türkiye Türkçesi yazı dilinde hem de ağızlarında Doğu ve Batı dillerinden pek çok alıntı kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Yaygın olarak Arapça ve Farsça ile Fransızca, İtalyanca, Yunanca ve İngilizce gibi dillerden alınan bu alıntı kelimelerde Türkçenin temel özelliklerinden olan ünlü uyumu aranmamakla birlikte Türkçenin bu güçlü uyumu, alıntı kelimeleri kendi ses özelliklerine uygun hâle getirerek uyuma sokmuştur. Bu ünlü uyumlarından biri olan dil benzeşmesi, Türkçenin hemen hemen bütün devirlerinde varlığını kuvvetli şekilde hissettiren önemli fonetik özelliklerden biridir. Öyle ki bu özellik, Türkiye Türkçesinin diğer ağız gruplarında olduğu gibi Doğu Grubu ağızlarındaki alıntı kelimelerde de bazı sebeplere bağlı olarak belirgin şekilde görülmektedir. Bu sebeplerden bazıları; bölgenin Azerbaycan Türkçesi sahasında yer alması, bölge halkının özellikle de orta ve daha yukarı yaşta olanlarının görmüş olduğu geleneksel eğitim ve çeşitli fonetik hadiseler şeklinde sıralanabilir. Özellikle yazı dilinde kalın telaffuz edilen *aşk*, *Hasan*, *Ali*, *baht*, *sabır*, *tahammül*, *mahkeme* vb. alıntı kelimelerin Azerbaycan Türkçesinde *eşk*, *Hesen*, *Eli*, *beht*, *sebir*, *tehemmül*, *mehkeme* şeklinde kullanılması durumu bir Azerbaycan Türkçesi sahası olan Doğu Grubu ağızlarında da belirgin şekilde görülmekte ve bu hadise Doğu Grubu ağızlarında incelleme yönündeki dil benzeşmesinin önemli nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Doğu Grubu ağızlarında genellikle ilk hecede incelleme ve kalınlaşma şeklinde görülen dil benzeşmesinin yaygın olmamakla birlikte *bâyaz* < Ar. beyâz, *sâlam* < Ar. selâm, *câsur* < Ar. cesûr, *hâyacan* < Ar. heyecân, *câmal* < Ar. cemâl şeklinde yarım kaldığı örnekler de görülmektedir.

Ünlü benzeştirmeleri ile /ç/, /r/, /s/, /ş/, /y/, /z/ ünsüzleri, alıntı kelimelerdeki ünlü incelmelerinin bu ağızlardaki yaygın nedenlerindedir. İnceltici ünsüzlerin yanı sıra dudak, diş ve diş eti ünsüzlerinin, yanlarında bulunan ünlüleri kendi boğumlanma noktasına çekmesi bunun dışında kalan ünlü incelmelerinde etkili olmuştur.

Dil benzeşmesinin Arapçadan alınan kelimelerde gerileyici benzeştirme ile incelleme yönünde, Farsçadan alınan kelimelerde ise çoğunlukla kalınlaşma yönünde gerçekleşmiş olması, Doğu Grubu ağızlarındaki alıntı kelimelerle ilgili dikkat çeken önemli hususlar arasındadır.

ğefil < gâfil < Ar. gâfil, *teze* < taze < Far. tâze, *zeten* < zaten < Ar. zâten, *ecil* < acil < Ar. ‘âcil örneklerinde de görüleceği üzere uzun ünlülü alıntı kelimeler, Doğu Grubu ağızlarının genelinde önce uzunluğunu kaybetmiş ve daha sonra incelleme eğilimine girmiştir. Uzun ünlülü alıntı kelimelerde görülen incelleme yönündeki bu değişim, Doğu Grubu ağızlarının geneli için karakteristik bir özellik kazanmıştır.

Kısaltmalar

Ar.: Arapça
Far.: Farsça
Fr.: Fransızca
İtal.: İtalyanca
Lat.: Latince
Moğ.: Moğolca
Yun.: Yunanca

Kaynaklar

- Acar, T. (1982). *Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Buran, A. ve Oğraş, Ş. (2003). *Elâzığ İli Ağızları*. Elâzığ: Örnek Ofset.
- Buran, A. (2011). Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/1, 41-54. https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=makale_tr_ozet&makale_id=14716.
- Ercilasun, A. B. (2020). *Kars İli Ağızları (Ses Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, M. (1981). *Azeri Türkçesi*. İstanbul: Ebru Yayınları.
- Ergin, M. (2000). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım.
- Erten, M. (2011). *Diyarbakır Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gemalmaz, E. (1978). *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayınları.
- Gönen, M. E. (2003). *Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Günay, K. (2018). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Güngör, H. (2017). *Tunceli İli Ağızları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Karahan, L. (2014). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: TDK Yayınları.
- Koç, A. (2021). *Iğdır İli Ağızları (İnceleme-Metin-Sözlük)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Kürüm, M. (2021). *Bayburt ve Yöresi Ağızları (Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Mansuroğlu, M. (1959). Türkiye Türkçesinde Ses Uyumu. *TDAY-Belleten*, 7, 81-93. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38133/440163>.
- Özek, F. (2009). Doğu Grubu Ağızlarında Ünlü Uyumlarının Bozulması. *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks*, 1 (1), 135-146. <https://www.dieweltdertuerken.org/makale-detay/dogu-grubu-agizlarinda-unlu-uyumlarinin-bozulmasi-10>.
- Sağır, M. (1995). *Erzincan ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
